

SƏDAQƏT AKİF qızı ƏSGƏROVA
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin dissertantı

ŞİRVAN AŞIQ MƏKTƏBİNİN KEÇDİYİ TARİXİ YOL

Şirvan aşiq məktəbinin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salsaq, ulu Şirvan torpağında sazın, sözün, sənətin yaşının çox qədim köklərə bağlandığının şahidi oluruq. Hələ XII-XIII əsrlərdə Şirvanda saz sənəti, xalq şeiri şəkilləri kütləvi hal almış, xalqın milli məişətinə daxil olmuşdur. Bu sənət məktəbinin ədəbi məktəb səviyyəsinə yüksəlməsində Şirvanın onlarla adı tarixə düşməyən müəyyən səbəblərdən yaradıcılığı bu günümüze gəlib çatmayan ustad aşıqları olmuşdur. Şirvan məktəbinin yaranması və formalaşmasında onların xidməti danılmazdır. Aşiq yaradıcılığının ciddi toplayıcısı və araşdırıcısı folklorşünas Ş.Mümtaz Şirvan aşiq yaradıcılığından bəhs edərək deyirdi ki, Şirvan aşiq məktəbinin tarixini çox qədimlərdə axtarmalıyıq. O, aşiq Molla Qasımın adını çəkərək qeyd edirdi : “Molla Qasım” və ya “Şirvanlı Qasım” təxəllüsü ilə şeirlər yazan aşiq Yunus İmrənin, Həsənoğlunun müasiri olmuşdur. Çox təəssüf ki, bugünkü

günümüzə Şirvanlı Qasımın çox az sayda şeirləri gəlib çatmışdır. Şirvan Aşıq məktəbinin yaranmasında Şirvanlı Dədə Kərim və Dədə Yedgarın da əməyi az olmamışdır. Hər iki sənətkar barədə ilk məlumatı folklorşünas M.Mürsəlovdan almışıq. Dədə Yedgar barədə gəlib çatan məlumatlara görə o, XIV əsrdə Şirvanşahlar sarayında yaşamışdır. Xalq öz aşığına sonsuz məhəbbətini izhar edərək onun haqqında rəvayətlər, əfsanələr yaratmışdır [3, 98].

XIV- XV əsrlərdə Şirvanda aşıq yaradıcılığı sürətlə inkişaf etməyə başladı. Mövlanə Şirvani, Sədi Şirazi, Aşıq Köçər və sairə aşıqlar öz əsərləri ilə aşıq ədəbiyyatını zənginləşdirdilər.

Tədqiqatçıların fikrinə görə Aşıq Köçər Molla Qasımdan sonrakı mərhələdə Şirvanda onun ənənələrinin davamçılarından olmuşdur.

Çox səfalı çağlar gördüm,
Çox ucalı dağlar gördüm.
Çoxlarını ağlar gördüm,
Kimdi səndə gülən dünya. [3, 102]

Aşıq Köçərdən sonra Şirvan aşıq məktəbi tədricən zəifləməyə başladı. Düzdür araşdırma zamanı məlum oldu ki, həmin dövrdə ara-sıra mahir aşıqlar yetişib lakin heç biri öz sələfləri səviyyəsinə qalxa bilməmişlər. Çox az müddət keçdi və Şirvanda yeni bir aşıq sənətkar, ustad nəsili yetişdi. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Aşıq İslam qoşmaları, gəraylıları ilə məşhur oldu. Onun “Qiyamət”, “Gəlir”, “Yamandı”, “Gözəldi” kimi qoşmaları xalqın dilində əzbər oldu. XIX əsrin ortalarına doğru Şirvan aşıq şeiri Xaltanlı Tağının yaradıcılığı ilə güclənməyə başladı. Xaltanlı Tağı uşaqlıq illərindən saza-sözə böyük həvəs göstərmiş, zaman keçdikcə dövrünün sayılıb seçilən söz ustası, aşıq havalarının yaradıcısı və peşəkar ifaçı kimi şöhrət qazanmışdı. Aşığın məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlər səmimi və düşündürücüdür. Bizi Aşıq Tağıdan iki yüz ildən artıq bir zaman ayırsa da hələ də yaddaşlarda yaşamaqdadır.

Nə qədər cəhd etsə söndürməz yağı
Bir kəsin yanarsa haqdan çırağı
Başını uca tut Xaltanlı Tağı

Ellərin içində çox hörmətin var. [2, 29]

Şirvandan Dərbəndə qədər böyük bir bölgədə adı dillər əzbəri olan şöhrəti mahal-mahal dolayan aşıq Tağının yaratdığı əsərlər şifahi xalq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən sayılır. Nəvəsi Ənvər Tağıyevin dediklərindən: 37-ci ildə yazılar ələ keçməsin deyər əsərlərin böyük bir hissəsini torpağa basdırıb gizlədirlər. Bir müddət sonra yazıların nəm çəkib, pozulub, məhv olmasını görürlər. Şifahi xalq ədəbiyyatını zənginləşdirə biləcək böyük bir külliyyat məhv olub, korlandı. Aşığın yaradıcılığında öz həyatına həsr etdiyi “Güllü və Tağı” dastanının xüsusi yeri var. Xaltanlı Tağıdan sonra Şirvan aşıq məktəbində aşıq yaradıcılığı yeni mərhələ yaşadı.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərini Azərbaycan aşıq yaradıcılığı üçün çox zəngin, məhsuldar, rəngarəng eyni zamanda ziddiyyətli bir dövr kimi səciyyələndirsək heç də yanılmırıq. Həmin dövr təkcə ədəbiyyat baxımından deyil, həm də iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən də çətin dövr sayılırdı. Bir tərəfdən hələdə mədəniyyət və məfkurə cəhətdən köhnə feodal qalıqları hökm sürür, digər tərəfdən demokratik fikirlər, azadlıq ideyaları yayılmağa başlayırdı. Aşıqların yaradıcılığında məzmun dəyişkənliyi özünü aydın şəkildə biruzə verirdi. El sənətkarları aşıq şeirinin müxtəlif növlərində yeni əsərlər yaradır, köhnə irsi də unutmurdular. Öz əlavələri ilə onu zənginləşdirir, inkişaf elətdirirdilər. Aşıq ədəbiyyatının dastan, vücutnamə, qoşma, qəzəl, gəraylı, təcnis və sairə növləri geniş yayılmaqda idi. Saf ülvəi məhəbbətə, gözəllərin vəsfinə həsr olunmuş şeirlərlə yanaşı, həyat həqiqətləri, xalqın ictimai-siyasi mübarizəsi, ailə məişət münasibətləri aşıq yaradıcılığında öz bədii əksini tapdı. Zəhmətkeş xalqın öz məişətindən doğan, onun zövqünü oxşayan, ona xidmət edən bu xalq xəzinəsinin ən uca zirvəsində isə Aşıq Mirzə Bilal dururdu. Əlində telli sazı elin qurduğu toyda bəsatda, el şənliklərində saz çalır, nəğmə qoşur, xalqın milli mənəvi dəyərlərini qoruyurdu. Aşıq Mirzə Bilal öz qoşmalarında gözəllərin təbii, təsvirini verdiyi kimi, ictimai mövzuda yazdığı şeirlərində dövrün çatışmayan cəhətlərini, haqsızlığı, ədalətsizliyi kəskin tənqid edirdi. Aşığın səmimi lirikasında gizli ictimai bir məna vardır. Bu şeirlərdə aşıq zəhmətkeş, namuslu, qürurlu Şirvan əhlinin yanında onların mənafeyini qoruyur, el atası kimi onları qanadlarının altına alır. Bu səpkidə yazdığı şeirlərdə hüquqsuzluğa, bərabərsizliyə şikayət motivləri güclüdür.

Çarəsiz dərdlərə kim qılar çarə
Kimə könül açım mən günü qarə
İstərim şeş qoşa verir dübarə,
Təngə gətiribdir bu zərlər məni. . . [5, 11]

Aşıq Bilalın yaradıcılığında ən maraqlı məqamlardan biri də onun fəxriyyələridir. Adından göründüyü kimi, burada aşıq öz istedadından bilik və bacarığından, qazandığı şöhrət, məhəbbət hörmətdən söz açır. Fəxriyyə növündə sənətkar adını və sənətini hər şeydən uca tutur, şair “mən”ini yüksək bədii, obrazlı ifadələrlə vəsf edir. [1, 285]

Şeirdir nəğmədir könlümün barı

Deyim sözlərimi, eşidin barı

Bilal söz ustadı, söz xiridarı

Bir gün şam çıraqla gözərlər məni. [5, 11]

Aşıq Bilalın yaradıcılığını araşdırarkən belə nəticəyə gəldik ki, aşığın şeirlərini iki hissəyə bölmək olar. Şifahi aşıq şeiri tərzində yazılmış qoşma, təcnis, gəraylı, bayatı, qıfılənd və sairə klassik şeir formalarında yazılan qəzəl, müxəmməs və. s. Hər iki üslubda aşıq öz sənətkarlıq qüdrətini göstərə bilmişdir. Molla Pənah Vaqifin qoşmalarındakı nikbin ruh, oynaqlıq, şuxluq Aşıq Bilalın qoşmalarında duyulur.

Qələm qaşın, gül yanağın üstündən,

Çatdı xəyalıma o qara gözlər.

Hərdən gülər baxar, könül güldürər,

Hərdən qəmgin baxar füqarə gözlər. [5, 19]

Aşığın məhəbbət mövzusunda yazılan şeirlərinin əksəriyyəti bu ruhdadır. Aşığın daxili aləmi, duyğuları, həyəcanı, odlı alovlu qəlbi ifadə olunur. Bütün ömrünü, gününü xalqın içərisində keçirən aşıq öz yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının tükənməz xəzinəsindən məharətlə istifadə etmiş xalqın ruhuna, milli dəyərlərinə, adət ənənələrin dərinədən bələd olmuşdur. Onun qoşmalarında təsvir olunan gözəllərin çoxu şəxsən gördüyü tanıdığı Şirvan gözəlləridir. Aşıq onları quru, cansız deyil, mənəvi keyfiyyətləri yüksək əxlaqları ilə birlikdə təsvir edir. Qoşmalarında bədii ifadənin təsvir qüvvəsini artırmaq məqsədi ilə Aşıq Bilal təzad və mübaligələrdən geniş istifadə etmişdir. Qəlb aşığı öz lirik qəhrəmanının hissiyyat aləmini məhz bu bədii üsullardan istifadə edərək açırdı. Aşıq Bilalda bu ənənəni ustadı Aşıq İbrahimdən öyrənmişdir. Şirvan aşıq mühiti ustad-şagird ənənəsini yaşadan çağdaş mühitlərdən biri olduğu üçün öz tarixi mövcudluğunu davam etdirmək imkanına malikdir. [4, 228]

Bütün başqa aşıq mühitlərində olduğu kimi Şirvan aşıqları da dövrün, zamanın tələblərinə uyğun olaraq sosialist həyatını tərənnüm etmək, yeni həyatı vəsf etmək məcburiyyətində qaldılar. Böyük sınaqlar qarşısında qalan aşıq sənətini bu dövrdə Aşıq Mirzə Bilal xilas elədi (1870-1937). Aşıq Bilal bu tələblərlə razılaşmırdı. “Aşıq azad olmalı, özünəməxsus, səmimi çalmalı, oxumalıdır, hansısa bir göstərişlə oxuyan, şeir qoşan aşığa heç kim qulaq asmaz. Amma bu minvalla aşıq ədəbiyyatının zəifləyəcəyindən, itib-batmasından narahat olan aşıq çarəsizlikdən yeni şəraitə uyğunlaşdı, qoşma, gəraylı, müxəmməslərində sosialist həyatını tərənnüm etməyə başladı. Bununla da aşıq yaradıcılığına ən böyük töhfəsini bəxş etdi. Şirvan aşıq məktəbinin keçdiyi tarixi yoldan bəhs edərək professor Məhərrəm Qasımlı yazır: Şirvan aşıq mühiti regionda muğam üslubunun güclənməsi səbəbindən XIX-XX yüzilliklərdə çalğı və oxu tərzini bir qədər dəyişdirmək məcburiyyətində qalmış və xeyli dərəcədə xanəndəçiliyə meyillənmişdir. Sovet hakimiyyəti dönəmində ideologiyadan gələn bayağı və şit çalarlar/ kolxoz, pambıq, partiya tərənnümləri və s./da klassik ifaçılıq və yaradıcılıq ovqatına müəyyən xələl gətirmişdir. Bununla belə, ana sənətin axarı sıradan çıxmamış və öz tarixi mahiyyətinin əsas cizgilərini qoruya bilmişdir. [4, 228]

Şirvan aşıq məktəbinin XX yüzillikdə ardıcıl davamçılarından Aşıq Şərbət Cəfərov, Aşıq Abbas, Aşıq Şakir Hacıyev, Aşıq Mirzə Bilalın oğlu Aşıq Ağalar, Aşıq Əhməd və digərlərinin adlarını fəxrlə, qürurla çəkmək olar. Yaxşı ki, bir millət olaraq Azərbaycan xalqında dünyadan köçən sənətkarları, ustadları xatırlamaq yada salmaq kimi nəcib xüsusiyyət var. Öz yaradıcılıqları ilə Şirvan aşıq məktəbinin Şirvan torpağının sarsılmaz sütunlarına çevrilən bu ustad aşıqlar xalqın yaddaşından heç vaxt silinməz.

Bu gün də ustad aşıqların yaratdığı təsniflər, bayatılar, qoşmalar, deyişmələr, divanilər, dastanlar aşıqların ifasında dinləyicilərə gözəl təsir bağışlayır və onları heyran edir.

Özünəməxsus tarixi təkamül və inkişaf mərhələsi keçmiş, qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şirvan aşıq məktəbi öz zənginliyi ilə yeni rəng çalarları ilə aşıq yaradıcılığına rəngarənglik, mükəmməllik gətirdi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əlimirzəyev X. Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları. Bakı: Elm və Təhsil, 2011, 413 s.
2. Mirzəyev A. Xaltanlı Tağının yaradıcılıq yolu. Bakı: BDU, 2002, 137 s.
3. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı: Apastroff, 2014, 658 s.
4. Qasımlı M. Ozan- Aşıq sənəti. Bakı: Uğur, 2003, 308 s.
5. Qəniyev S. Şirvanlı Aşıq Ağalar. Bakı: Elm və Təhsil, 2011, 174 s.

Sədaqət Akif qızı Əsgərova

Şirvan Aşıq məktəbinin keçdiyi tarixi yol

Xülasə

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin qolunu təşkil edən aşıq yaradıcılığının tarixinin öyrənilməsi, nəşri, tədqiqi və təbliği bütün zamanlarda zəruri olmuşdur. Qədim tarixə, mükəmməl ədəbi ənənələrə malik Şirvan Aşıq məktəbinin təşəkkülü və inkişaf problemlərini hərtərəfli tədqiq etmək vacib məsələ kimi bu sahədə çalışan gənc alimlərin qarşısında durur. Vətənpərvərlik, xəlqilik, humanizm və yüksək estetik zövq mənbəyi olan aşıq yaradıcılığı hər zaman tədqiq edilib öyrənilməlidir. Ərazi əhatəsinə görə ən irimiqyaslı mühitlərdən biri olan Şirvan aşıq mühitinin musiqi repertuarı ənənəvi aşıq repertuarından xeyli fərqlidir. Saz repertuarı isə başqa aşıq mühitlərindən regional əlamətlərlə seçilmir. Ənənəvi klassik aşıq dastanları, saz-söz ustadlarının poetik irsi burada söz yükünün əsasını təşkil edir.

Açar sözlər: Zəhmətkeş xalq, mübaligə, vəsf, səmimi, şikayət motivləri, azad fikirlər

Садагат Акиф кызы Аскерова

Исторический путь пройденный Ширванской Ашугской Школой

Резюме

Изучение, публикация, исследование и популяризация истории ашугского творчества – одной из богатых отраслей устного народного творчества Азербайджана во все времена являлось необходимым. Для молодых учёных, работающих в этой сфере, очень важно досконально изучить становление и проблемы развития Ширванской Ашугской Школы, обладающей древней историей и литературной традицией. Ашугское искусство, являющееся источником патриотизма, национализма, гуманизма и огромного эстетического удовольствия, необходимо исследовать и изучать. Музыкальный репертуар Ширванской Ашугской Среды, одной из крупнейших по площади, сильно отличается от традиционного ашугского репертуара. При этом репертуар саза не отличается от других ашугских сред региональными особенностями. В основе словесности лежат традиционные классические ашугские эпосы, поэтическое наследие ашугов-мастеров.

Ключевые слова: трудолюбивый народ, преувеличение, похвала, искренний, жалобные мотивы, свободные идеи

Sadagat Akif gizi Askerova

The historical path of Shirvan Ashug School

Summary

It has always been necessary to study, publish, research and promote the history of ashug art, which is a rich branch of Azerbaijani oral folk literature. It is quite important for young scientists working in this field to thoroughly study the formation and problems of development of Shirvan Ashug School, which has an ancient history and great literary traditions. Ashig art, which is a source of patriotism, nationalism, humanism and great aesthetic pleasure, should always be researched and studied. The musical repertoire of Shirvan ashug environment, which is one of the largest environments in terms of area, is very different from the traditional ashug repertoire. And saz repertoire is not distinguished from other ashug environments by regional features. Traditional classical ashig eposes, poetic heritage of ashug masters are the basis for burden of words.

Key words: hardworking people, exaggeration, praise, sincere, motives of complaint, free ideas